جیهان لە چنگی ئیمپراتۆردا – 4 – … سمکۆ عەبدولکەریم

بەشی چوارەم

ئەمریکا بەردەوام لە چوارچێوەی بیردۆزی “سیاسی و ئابوری و سەربازی”یەوە کە لە لایەن سیاسییەکان یان بیرمەندانی وڵاتەکەیەوە داڕێژراون، نەخشە رێگای سیاسی دوورو نزیکی ئەمریکای کێشاوە، ئەمە جگە لە بەرچاوگرتنی لایەنی “کۆمەڵایەتی و جوگرافی” کە، شتێک نەماوە ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا حیسابی بۆ نەکرد بێت.
بۆیە دەبینین ئەمریکا زۆر دوورتر لەو مێژووەی ئێمە ئاماژەمان بۆی کردوە، بیری کردۆتەوە، بیرکردنەوەیەک کە ئێستا دونیا دەبێت تێبگات ئەمریکا لە کوێوە سەری هەڵێناوە و لە کوێ و کەی، ئەو سەرەی نەوی دەکات.
لە (2-ی دیسمبەری ساڵی 1823، جیمس مەنرۆ) پێنجەم سەرۆک کۆماری ئەمریکا بنەماو رێبازێک دادەڕێژێ کە تا ئێستاش هەناسە دەدات، ئەو رێبازەی هەر بە ناوی خۆیەوە ناسراوە (رێبازی مونرو)
(جیمس مەنر) لە رێگەی بەیاننامەیەکەوە، کە ساڵی (1823) ئاراستە گۆنگریسی وڵاتەکەی دەکات، ئەو بنەمایانە رادەگەیەنێ کە دڵنیایی سەربەخۆیی دەداتە وڵاتانی خۆرئاوای نیوە گۆی زەوی، لە دژی دەست تێوەردانی وڵاتانی ئەوروپی، چ بە چەوساندنەوەیان، یان بڕیاردان لە مافی چارەی خۆنووسین، هەر بە پێی ئەو رێباز و بنەمایانەی مەنرۆ رێگە لەوە دەگرێت ئەوروپییە ئەمریکییەکان، ژێردەستەی داگیرکاری هیچ هێزێکی ئەوروپی بن، لە ئایندەدا.

سەرەنجام دەرکەوت کە ئامانجی سەرەکی لەو بەیاننامەیە رێگریکردنە لە دروست بوونی هەر جۆرە داگیرکارییەکی نوێ، لە هەر یەک لە ئەمریکای باکور و باشوور، لە لایەکی تریشەوە بەربەستکردنی سنوری ئەو داگیرکاریانە بوو، کە هەبوون.
بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا، رێبازی (مەنرۆ) نەک هەر سوودێکی بازرگانی وای نەبوو بۆ ئەمریکا کە شایانی باسکردن بێت، رێگریش نەبوو لە بازرگانیکردنی وڵاتانی ئەوروپی، لە سەرووی هەمووشیانەوە بەریتانیا، کە پشکی شێری بەرکەوتبوو، هەروەها نەبووە هۆی باشترکردنی پەیوەندییەکانی نێوان ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا و وڵاتانی ئەمریکای لاتینش.

چونکە ئەو وڵاتانە ئەو بنەمایانە وەک فەلسەفەیەکی پارێزگاریکردنیان لێکنەداوە، بۆیە لێی بێزار بوون و پێیان وابوو، ئەمە ڕێگا و هۆکارێکە بۆ زاڵبوون بەسەریاندا، واتە وڵاتانی ئەمریکای لاتین هێندەی لە هەیمەنەی باکور دەترسان، هێندە ترسیان لە وڵاتانی ئەوروپی نەبوو.

“سیودۆر ڕۆزڤەلت”بیست و شەشەمین سەرۆکی ئەمریکا، ماناو روحێکی نوێی وەبەر ئەو ڕێبازەی مۆنرۆ دا، بە شێوەیەک پێوابوو بێدەسەڵاتی و هەر جۆرە هەڵەیەک لە لایەن وڵاتانی بچووکی ئەمریکای لاتین، دەبێتە هۆی وروژانی وڵاتانی ئەوروپا بۆ دەست تێوەردان.

لە ئەنجامی ئەم تێگەیشتنەدا ڕۆزڤەلت بە پشتیوانیکردن لە ڕێبازی (مۆنرۆ) داوای لە وڵاتەکەی کرد ڕێگای بدرێت دەست تێوەردان لە وڵاتانی لاتین بکات و لە چوارچێوەی سیاسەتی (داری سەرکێش) (سیاسە العصا الغلیظة) هێزی سەربازی ڕەوانە بکات.

ئەوەبوو ویلایەت یەکگرتوەکانی ئەمریکا لە ساڵی (1905) هێزی ناردە دۆمنیکان و لە ساڵی (1912) ش بۆ نیکاراگوا و ساڵی (1915) ش هێزی ناردە هایتی.

بەڵام لەدوای جەنگی یەکەمی جیهانی ئەمریکا بە پەیوەندییەکانی خۆیدا چووەوە لەگەڵ وڵاتانی ئەمریکای لاتین، بەشێوەیەک جۆرێک لەدڵنیایی دانە لەوەی، کار بە سیاسەتێکی باشی هاوسێیەتی دەکات، ئەمەش ئەو گۆڕانە جۆرییە بوو کە دواتر لەنیوەی یەکەمی سەدەی ڕابردوودا لەسیاسەتی ئەمریکادا ڕەنگیدایەوە، واتە پەنابردنە بەرهێزی سەربازی بووە بیرکردنەوەی سێیەم لە سیاسەتی دەرەوەی ئەمریکادا، دوای بەکارهێنانی سیاسەتو ئابووری، وەک دوو بنەمای سیاسی بۆ پەلهاویشتنەکەی بۆ دەرەوەی خۆی.

بۆیە دەبینین ئەگەر ئەمریکا زۆر ناچا نەبووبێت پەنای نەبردۆتە بەر بەکارهێنانی هێز، ئەگەریش ئەوەی کردبێت لەچوارچێوەی هاوپەیمانییەتی جیهانیدا کردویەتی، وەک شەڕی ئەفغانستانو عیراق، کە هەمیشەش خۆی سەرکرایەتی کردوە، ئەمەش جارێکی دیکە چۆتە خزمەت زیاتر باڵابوونی ئەمریکاو قایمکردن و سەلماندنی ئەو ڕاستییەی کە «ئەمریکا دروستکەری جیهانە» کە (ڕۆبەرت کاجان) لە بۆچوونێکیدا دەیهەوێ بیسلمێنی، ئەو هەیمەنەو ئیمپراتۆریەتەی ئەمریکا نەک هەر لەپاشەکشەدا نییە، بەڵکو وەڕای قەیرانی دارییەکەی(2007) و هەڵکشانی «چین» لەڕووی ئابوورییەوە، ئەمریکا هەر لەپێگەی خۆیدایەو هەموو ئەو ئاماژانەش کە باس لەلاربوونەوەی باڵای ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا دەکەن هەڵەن.

هەرچەندە (کاجان) دان بەوەدا دەنێ کە ئەمریکا لەتوانایدا نییە، لەتەواوی دەسییەکەندا ئیرادەی خۆی بسەپێنێ، هەرچەند جۆرێک لەسەرکەوتنی لەعیراق بەدەستهێناوە، ئەمە جگە لەهەوڵەکانی بە بەربەستکردنی تەشەنەکردنی پیشەسازی ئەتۆمی و لەنێوبردنی قاعیدەو برەودان بە پیشەسازی چەک و تەقەمەنی، هەروەها دەستپێوەگرتنی تۆڕی هاوپەیمانییەتی لەگەڵ ئەوروپاو زۆر لەهێزەکانی ئاسیا، لەو روانگەیەوە کاجان پێیوایە لەدوای جەنگی دووەمی جیهانییەوە تائێستا، هەیمەنەی ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا وەک هێزێکی جیهانی جێگیرەو، لەتوانایدا هەیە هەر شتێک بیەوێ بیکات، بەشێوەیەک وای داناوە کە لەئێستادا دوای رۆمای کۆن، ئەمریکا توانادارترین هێزی سەر رووی زەوییە.